

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת וישלח, תשס"ה
מספר 576מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

קום עלה בית-אל*

עם שובו של יעקב אבינו מארם נהריים לארץ-ישראל, הוא מתעכב בשכם ואף קונה שם חלקת שדה. קנייה זו מעידה על כוונה לשהות במקום זמן ממושך (לג: יח-ט):
ויבא יעקב שלם עיר שכם... ויחן את פני העיר; ויגן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה.

בכך הולך יעקב בדרכו של סבו, אברהם, שעם בואו לארץ בחר גם הוא בשכם כמקום הראשון להתיישב בו: "ויבאו ארצה כנען; ויעברו אברהם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה" (יב: ה-ו). אבל אברהם זוכה בשכם לברכה ולהבטחה, ואילו יעקב מסתבך בשכם ושהותו שם מלווה בצרות ובקשיים (פרשת דינה והעימות עם אנשי שכם). את הצרות מבינים פרשנים רבים כעונש על שהתעכב בשכם ולא הגיע ישר לבית-אל, שם היה עליו לקיים את הנדר שנדר בצאתו מן הארץ. רש"י: "לפי שאחרת נדרך (כלומר: לשלם נדרך) נענשת ובא לך זאת מבתך" (ד"ה קום עלה, לה: א).

לפי רש"י המצווה "קום עלה בית-אל ושב שם" (לה: א) היא אפוא תזכורת שיש בה תוכחה: עליך למהר לבית-אל כדי לקיים את נדרך. ברוח זו יש להבין את המשך הפסוק: "ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך". כך מפרש גם רד"ק, ביתר הרחבה (פס' א): ורמז לו בזה... כי זה שקרה לו בדבר בתו זה (בגלל) שאיחר בדרך... וקנה לו בשכם חלקת השדה כאילו רצה לשבת שם; והוא היה לו לבוא דרך ישרה לבית-אל לשלם נדרו... ולא יתעכב כ"כ בדרך. לפיכך נענש בדבר הזה.

ואכן, יעקב מבין את הרמז ומזרז את בני ביתו להתארגן ולהיטהר: "ונקומה ונעלה בית-אל ואעשה שם מזבח לא-ל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי" (לה: ג). הפועל החוזר "לעלות בית-אל" - יש לו הצדקה מכמה בחינות. קודם כול פיזית-גאוגרפית: העיר שכם היא בגובה של כ-700 מטר מעל פני הים ובית-אל היא בגובה של כ-900 מטר. יש כאן עלייה גם מבחינה רוחנית, שהרי בית-אל היא "בית א-להים" ו"שער השמיים"¹, וגם מבחינה מוסרית, שהרי זה דבר גדול כאשר אדם זוכה לקיים את נדרו. כאן בבית-אל נסגר המעגל שנפתח במקום הזה עשרים שנה קודם לכן, כאשר הקב"ה הבטיח ליעקב: "והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך" (כח: טו). לאחר גלות ארוכה, רצופה בניסיונות ובהתמודדות קשה, שאליה יצא

* מוקדש לשוב בית-אל במלאת 27 שנה לעלייתו על הקרקע.

¹ גם לפי חז"ל אין זהות בין בית-אל לבין ירושלים. אמנם הגמרא בפסחים פח ע"א אומרת: "יעקב קרא לירושלים בית-אל", אך כבר רש"י ורבים אחרים מקשים: "הרי בית-אל היא לוז, שמצפון לירושלים, ומהיכן למדו לומר כן?" (רש"י לכת: יז ד"ה כי אם בית-א-להים). רש"י מסביר את דברי חז"ל, "שנעקק הר המוריה ובא לבית-אל (שמצפון לירושלים), וזו היא קפיצת הדרך האמורה במסכת חולין (צא, ע"ב)". רש"י אינו מוותר אפוא על פשוטו של מקרא, שבית-אל היא העיר המקראית, ששוכנת כ-20 ק"מ צפונה לירושלים.

יעקב כאדם בודד ונרדף, הוא חוזר לבית-אל עם משפחה גדולה ונכסים רבים. ההבטחה הא-לוהית התקיימה, ועל כך מודה יעקב בבניית המזבח, שלו הוא קורא "א-ל בית-אל" (לה:ז).² האם התקיימות ההבטחה היא רק עניין אישי של יעקב, שזכה לחזור לארצו ולמולדתו לאחר עשרים שנה, או שיש לה גם חשיבות כחלק ממעגל היסטורי גדול יותר? כידוע, שיטתו של הרמב"ן בפירושו לספר בראשית היא, שכל מה שקרה לאבותינו מרמז על מהלך ההיסטוריה של העם היהודי, בחינת "מעשי אבות סימן לבנים". ואכן, גם כאן רואה הרמב"ן רמז למהלכה של ההיסטוריה היהודית. גלותו של יעקב מסמלת את הגלות של עם ישראל ואת שעבודו לארבע מלכויות (כח:יב):

ועל דעת ר' אליעזר הגדול³ היתה זאת המראה (החלום שבו ראה מלאכי א-להים עולים ויורדים) כעניין ברית בין הבתרים לאברהם (שבה נגלה לאברהם הסוד של גלות מצרים), ובמראה זו הוסיף, כי הראהו ממשלת ארבע מלכויות ומעלתם וירידתם (כאן נגלה ליעקב סוד הגלות הגדולה, שמתחילה מחורבן בית ראשון ע"י מלכות בבל, ונמשכת ע"י פרס, יוון ואדום-רומא). והבטיחו, כי הוא יתעלה יהיה עימו בכל אשר ילך ביניהם וישמרנו ויצילנו מידם (הבטחת הקיום וההישרדות של עם ישראל בגלותו).

ההבטחה שניתנה ליעקב אבינו בפרשת "ויצא", "והשבתיך אל האדמה הזאת" (כח:טו), הבטחה זו מקפלת בתוכה את ההבטחה האלוקית להשיב את עם ישראל לארצו לאחר הגלות הארוכה של ארבע המלכויות. וקיום ההבטחה האלוקית להחזיר את יעקב לבית-אל, שעליה מספרת פרשתנו, מסמלת - לפי המדרשים ולפי פירושו של הרמב"ן - את סגירת המעגל ההיסטורי של עם ישראל באחרית הימים.

יהודים ישבו בבית-אל במשך כ-1,500 שנה, מאז נכבשה על-ידי שבט יוסף בימי יהושע (שופ' א:כב-כה) ועד לחורבן הבית השני (למעט הפסקה קצרה של כ-50 שנה בימי גלות בבל, ראו עז' ב:כח). אחר כך נותרה בית-אל חרבה כאלפיים שנה, יהודים לא חיו בה ולא פקדו את סביבתה.⁴

שיבת יהודים לבית-אל בדורנו היא ביטוי להתגשמות ההבטחה האלוקית שניתנה ליעקב אבינו לפני אלפי שנים כאן במקום הזה: "ושמרתך בכל אשר תלך, והשבתיך אל האדמה הזאת" (כח:טו).⁵

² פרשנים רבים תמחו לפשר השם המוזר, וכן לתוספת "א-ל", שמוסיף יעקב בשם "בית-אל". הרשב"ם מפרש, שמדובר בשם של המזבח, שאותו בנה יעקב מחוץ לעיר, ולא בשם העיר: "ויקרא למקום" - שחוץ לו, שהקים מצבה שם ... שהיתה מחוץ לעיר, במקום אשר חלם שם" (פירושו על לה:ז). את משמעותו של השם מפרש רש"י: "הקב"ה בבית-אל, גילוי שכינתו בבית-אל". כלומר המזבח הוא לשמו ולכבודו של הא-ל, שהתגלה אליו כאן, בבית-אל.

³ פרקי דר' אליעזר, ל"ה נמצא בשינויים גם בתנחומא ויצא, ב'; וכן בויקרא רבה כ"ט, ב'.
⁴ חורבותיה של העיר המקראית בית-אל זוהו על-ידי ארכאולוגים אמריקאיים ובריטיים בתוך הכפר הערבי ביתין, שנמצא כקילומטר מזרחית ליישוב בית-אל. השם ביתין לקוח כמובן מן השם בית-אל (ל' ונ' מתחלפות) ראו: אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תש"ל, עמ' 36-38.

⁵ את כל החוקרים והארכאולוגים סקרנה השאלה: היכן חלם יעקב אבינו את חלומו המפורסם, שבקבותיו הקים את המזבח ואת המצבה? הזיהוי המקובל במחקר כתשובה לשאלה הזאת הוא האתר בורג' ביתון, שנמצא כקילומטר מדרום לחורבות העיר המקראית בית-אל (ראו: אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות, שם). באתר זה נמצאו שרידיה של כנסייה ביזנטית וכן שרידים של מבנים פולחניים (ליד האתר הוקם לפני כשלוש שנים הישוב גבעת אסף על שמו של אסף הרשקוביץ הי"ד). בנקודה זאת ראוי להציג זיהוי חדש של פרופ' זאב וילנאי, מגדולי החוקרים של ארץ-ישראל ועתיקותיה. ביום ההולדת השלישי של בית-אל הוא לקח את המתיישבים לסיור על ההר שמתנשא ליד בית-אל (פסגת יעקב כפי היהודים וע'ורטיס כפי הערבים). ליד פסגת ההר נמצא אתר מוסלמי מקודש שנקרא שיח' עבדאללה, שאותו זיהה וילנאי כאתר חלום יעקב. לדעתו של וילנאי, הקדושה שמייחסת המסורת המוסלמית לאתר זה מקורה במסורת יהודית מושרשת. ואכן, במהלך סקר ארכאולוגי שנערך באותן שנים, נמצאו בסביבת האתר עשרות רבות של מערות קבורה יהודיות מתקופת בית שני. האתר שוכן בתוך שמורה של אלונים ועצי זית עתיקים, בני מאות שנים, שנשתמרו בגלל קדושתו של המקום. הטיעון המרכזי של וילנאי לזיהוי החדש הוא, שבמקום שבנה יעקב את המזבח הוא זכה גם להבטחה מחודשת של הארץ: "ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתנה, ולזרעך אחרך אתן את הארץ" (לה:יב). מסתבר שאת ההבטחה קיבל יעקב במקום שבו ניתן לראות את הארץ, כפי שגם ההבטחה לאברהם ניתנה על ההר שממזרח לבית-אל (הר בעל-חצור), שממנו ניתן לראות את כל הארץ - "שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפ'נה ונגבה וקדמה וימה" (יג:יד). ואכן, מפסגת יעקב ניתן לראות בימים בהירים את החרמון בצפון, את כל שפלת החוף (מחדרה ועד עזה) במערב, את הרי ירושלים

ד"ר חגי בן ארצי
המרכז ללימודי יסוד

הדרך מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע